

DERS KİTAPLARINDA OSMANLI TARİHİNİN DÖNEMLERE AYRILMASI MESELESİ

*Erhan AFYONCU**

ÖZET

Osmanlı tarihinin ilk defa dönemlere ayrılması XIX. Yüzyılın ikinci yarısında Ahmed Vefik Paşa, daha sonra ise Abdurrahman Şeref Bey tarafından yapılmıştır. Bu dönemlendirme daha sonra yazılan ders kitaplarında da yer alarak günümüze kadar gelmiştir. Ancak bu tasnif sadece Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri başarılarına göre yapıldığı için imparatorluğun diğer cephelerinin (ekonomik, bürokratik, kültürel vs.) dönemlendirilmesine uymamaktadır. Osmanlı tarihinin bütün yönleri dikkate alınarak yeni bir dönemlendirmenin yapılması gerekmektedir.

Anahtar kelimeler:

Osmanlı tarihi, dönemlendirme, Ahmed Vefik Paşa, Abdurrahman Şeref Bey, ders kitapları.

İlk ve orta dereceli okullarda tarih öğretiminde okutulan ders kitaplarında Osmanlı tarihi standartlaşmış olarak dönemlere taksim edilip anlatılmaktadır. Öğrencinin hadiseleri kavraması ve meseleleri daha iyi anlaması açısından bu tür tasnifler faydalıdır. Ancak yapılan ayırım yanlışsa faydasından çok zararının olacağı aşîkârdır. Çeşitli zamanlarda bu konu tenkit edilmişse de aşağıda izah edileceği üzere bir asırdan fazla süreden beri Osmanlı tarihi hemen hemen aynı şemaya göre okutulmaktadır.

Herkesin en iyi bildiği tarih konularından birisi Osmanlı tarihinin dönemlere taksimidir. Buna göre Osmanlı tarihi;

1- Kuruluş Dönemi (1299-1453)

* Yard. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Tarih Anabilim Dalı.

- 2- Yükselme Dönemi (1453-1579)
- 3- Duraklama Dönemi (1579-1699)
- 4- Gerileme Dönemi (1699-1792)
- 5- Çöküş (Dağılma) Dönemi (1792-1922)

aşamalarına ayrılmıştır.

Osmanlı tarihinin dönemlere taksimi ilk olarak, önemli bir Osmanlı devlet adamı ve aydını olan Ahmed Vefik Paşa'nın (öl. 1891) yazdığı Osmanlı tarihi ders kitabında görülmektedir¹. Ahmed Vefik Paşa'nın ilk iki baskısını *Tarih-i Osmânî*, 1869'dan sonraki baskılarını ise *Fezleke-i Tarih-i Osmânî* adıyla yapan bu eseri rüşdiyelerde Osmanlı tarihinin okutulması için yazılmış ilk ders kitabıdır². 1885 yılına kadar on beş baskı yapan bu ders kitabı kendisinden sonraki bir çok esere de model olmuştur. Sultan Abdülaziz'e kadar Osmanlı tarihinin anlatıldığı bu kitap altı bölüme ayrılmıştır. Her asrın hadiseleri bir bölüm olarak ele alınmış ve isimlendirilmeden bu bölümlerin özellikleri belirtilmiştir³. M. Halil Yinanç, Ahmed Vefik Paşa'nın teşekkül, terakki, tekâmül ve inhitat noktalarından devrelere ayırdığını belirtirken, Ö. Faruk Akün, kuruluş, büyüme, yükselme, gerileme, bozulma ve ıslahat çağları olmak üzere altı döneme ayırdığını söylemektedir⁴. Ancak bu eserde yapılan ayırım tam bir dönemlendirme olmadığı gibi bu altı bölüm ayrıca isimlendirilmemiştir.

Abdurrahman Şeref Bey ise XIX. yüzyıl ortalarına kadar olan Osmanlı tarihini yedi döneme ayırarak incelemiştir:

¹ Ahmed Vefik, *Fezleke-i Tarih-i Osmânî*, İstanbul 1288, s. 5.

² Ömer Faruk Akün, "Ahmed Vefik Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, II (1989), s. 151.

³ Ahmed Vefik, *Fezleke-i Tarih-i Osmânî*, s. 5.

⁴ Mükrimin Halil Yinanç, "Tanzimattan Meşrutiyete Kadar Bizde Tarihçilik", *Tanzimat*, I, İstanbul 1940, s. 577; Ö. F. Akün, Aynı madde, s. 152. Betül Başaran, "Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarih Yazımı ve Tarih Kitapları", *Osmanlı*, VIII (Ankara 2000), s. 265. M. H. Yinanç, Ahmed Vefik Paşa'nın yazdığı bu ders kitabının yaptığı dönemlendirme ile Avrupa ders kitaplarına benzediğini ifade etmektedir.

- 1- Teessüs ve Tezelzül (Kuruluş ve Sarsıntı) Dönemi (1299-1403)
- 2- İntibâh ve Teeyyüd (Uyanış ve Kuvvetlenme) Dönemi (1403-1512)
- 3- Şükûh ve İkbâl (Ululuk ve Saadet) Dönemi (1512-1595)
- 4- Tevakkuf ve Teşettüt (Duraklama ve Dağılma) Dönemi (1595-1655)
- 5- Köprülüler Dönemi (1655-1676)
- 6- Fazıl Ahmed Paşa'nın Vefâtından Yaş Muahedesi'ne kadar (1676-1792)
- 7- Tecdidât ve Terakkiyât (Yenilenme ve Yükselme) Dönemi (1792-1856)⁵.

Ahmed Vefik Paşa ile başlayan ve Abdurrahman Şeref Bey'in eseriyle olgunlaşan Osmanlı tarihinin tasnifi, şablonda bazı ufak değişikliklerle Cumhuriyet dönemi tarih ders kitaplarına da girmiştir. Ahmet Hamit (Ongunsu) ve Mustafa Muhsin (Toker) beylerin yazdığı *Türkiye Tarihi* adlı Cumhuriyetimizin ilk tarih ders kitabında⁶ Osmanlı tarihi şu şekilde dönemlere taksim edilmiştir⁷:

- 1- İtilâ (Yükselme) Dönemi (1453-1579)
- 2- Tevakkuf (Duraklama) Dönemi (1579-1683)
- 3- Ricat (Gerileme) Dönemi (1683-1792)
- 4- İslahat Teşebbüsleri Dönemi (1792-1839)
- 5- Tanzimat Dönemi (1839-1908)
- 6- Meşrutiyet Dönemi (1908-1920)
- 7- Millî İntibah (Uyanış) Dönemi

⁵ *Târîh-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, I, İstanbul 1315, s. 5-114, 115-200, 201-273; II, İstanbul 1318, s. 8-50, 51-83, 84-187, 252-375.

⁶ Hamit ve Muhsin beyler 1924 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin Ortaokul ve Liselelerinde okutulacak ilk tarih ders kitabını birlikte kaleme almışlardır. Bu kitabın 1926'da yapılan ikinci baskısında bazı düzeltmeler yapılmış ve resimler ilave edilmiştir. Üçüncü baskısı ise 1930 yılında yeni harflerle on bin adet olarak yapılmıştır.

⁷ Bu kitap İstanbul'un fethinden başladığı için kuruluş dönemi zikredilmemiştir.

Bu ilk tarih kitabından sonra Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti (Türk Tarih Kurumu) tarafından yazılan tarih ders kitabında da benzer bir dönemlendirme görülür⁸:

- 1- Kuruluş Dönemi (1299-1451)
- 2- İmparatorluğa Geçiş ve Yükseliş Dönemi (1451-1579)
- 3- Tevakkuf (Duraklama) Dönemi (1579-1682)
- 4- Ricat (Gerileme) Dönemi (1683-1792)
- 5- İnhilal ve İnkıraz (Çöküş) Dönemi (1792-1919)

Bu tasnif, bugün Osmanlı tarihi için kullanılan dönemlendirmenin aynıdır. Osmanlı tarihinin bugün bildiğimiz standartlaşmış dönemlendirilmesi 1932'de yayınlanan bu ders kitabı ile son halini almıştır.

Osmanlı İmparatorluğu zamanında okutulan tarih ders kitaplarından, Cumhuriyet'in başlarında yazılan ilk tarih ders kitaplarına intikal eden Osmanlı tarihinin bu şekilde dönemlere ayrılması, daha sonra yazılan kitaplarda da bazı ufak değişikliklerle tekrarlı tekrarlı günümüze kadar gelmiştir.

Osmanlı tarihinin bu şekilde çağlara taksim edilmesinde, dönemlerin ayrılma noktalarına bakıldığımızda, devletin bir canlı gibi doğup, gençlik ve orta yaşlılık dönemlerinden sonra ihtiyarlayarak öldüğü şeklindeki bir noktadan hareket edildiği anlaşılmaktadır⁹. Yine bu taksimat-

⁸ *Tarih III, Yeni ve Yakın Zamanlar*, İstanbul 1932.

⁹ Bu organik devlet anlayışı eski Yunan, Roma ve İslâm siyaset felsefesinde rastlanılan ve özellikle İbn Haldun'da ifadesini bulan bir gelenektir. Daha ziyade İbn Haldun'la özdeşleşmiş olan organik devlet telakkisi eski Yunan'da ve Roma'da da görülmektedir. Meselâ, Romalı tarihçi Florus, daha sonra İbn Haldun'da rastladığımız şekilde Roma İmparatorluğu'nun hayatını çocukluk-gençlik-yetişkinlik ve yaşlılık olarak dörde ayırmaktadır (Bk. Bernard Lewis, "Ottoman Observes of Decline", *Islamic Studies*, I (1962), s. 86). Gelibolulu Mustafa Âlî'de ilk izlerini gördüğümüz İbn Haldun felsefesi *Naima Tarihi* ile Osmanlı tarih yazıcılığına yerleşmiştir. İbn Haldun'un etvâr nazariyesi *Mukaddime*'nin Türkçe'ye çevrilmesi ile Osmanlı tarihçiliğinde daha geniş yer bulmuştur. Osmanlı tarihçiliğinde İbn Haldun'un en önemli temsilcilerinden birisi de Ahmed Cevdet Paşa'dır (Bk. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Türkiyede İbn Haldunizm", 60. *Doğum Yıldönümü Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı*, Ankara 1953, s.153-164; Cornell H. Fleischer, "Royal Authority,

taki dönemlendirmenin Osmanlı askerî gücünün gelişim ve zayıflamasına paralel olduğu açıkça görülmektedir. Askerî başarılar ve mağlubiyetler dönemlendirmede esas kriter olarak kabul edilmiş, Osmanlı tarihindeki diğer cephelere dikkat edilmemiştir. Bu şemaya göre XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı tarihi devamlı bir gerilemeye şahid olmuş ve hemen hemen hiç iyi bir şey gerçekleşmemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun askerî gücünün yanısıra bütün müesseseleri tefessüh etmiş gibi yorumlanmaktadır.

Bununla beraber Osmanlı tarihi ile ilgili son yıllarda yapılan akademik tarih çalışmalarında, İmparatorluğun XVI. yüzyılın sonlarından itibaren değişen dünya şartlarına paralel olarak kendi yapısını değiştirdiği yönünde bir görüş hakimdir. XVII. yüzyıl ortalarına gelindiğinde İmparatorluğun önceki şeklinden farklı yeni bir devlet yapısı ortaya çıkmıştır. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun idarî, askerî ve iktisadî yapısında değişiklikler meydana gelmesine rağmen, devlet yapısının ana karakteri ve niteliği değişmemiştir. Bu yöndeki değişiklikler XIX. yüzyılda görülmektedir.

Klasik yapıda meydana gelen değişiklikler devrin nasihatnâme literatüründe bozulma olarak algılanmış ve bu fikir yirminci yüzyıldaki tarih araştırmacılarına da intikal etmiştir. XVIII. yüzyılda yazılmış olan Kantemir¹⁰ ve Marsigli'nin¹¹ eserleri de "Osmanlı gerilemesi ve çöküşü" temasının doğup, yaygınlaşmasında önemli rol oynamıştır. Ancak yukarıda bahsettiğimiz gibi son otuz yılda yapılan çalışmalar, gerileme diye bir durumun olmadığını açıkça ortaya çıkarmıştır¹². Bunlara göre

Dynastic Cyclism and "İbn Haldûnism" in Sixteenth Century Ottoman Letters", *Journal of Asian and African Studies*, XVIII/3-4 (1983), s. 198-220; Halil İncalcık, "Osmanlı Tarihinde Dönemler", çev. Ferhan Kırıldökme-Mollaoğlu, OTAM, sayı: 10 (Ankara 1999), s. 336-337).

¹⁰ Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi I-III*, çev. Özdemir Çobanoğlu, Ankara 1979.

¹¹ Graf Marsilli, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Zuhur ve Terakkisinden İnhitâtı Zamanına Kadar Askerî Vaziyeti*, çev. M. Kaymakam Nazmi, Ankara 1934.

¹² Bu konuda teferruatlı bilgi için bk. Halil İncalcık, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire 1600-1700", *Archivum Ottomanicum*, VI (1980), s. 283-337; Rifa'at Abou-El-Haj, *Modern Devletin Doğuşu*, 16. Yüzyıldan 18.

Osmanlı klasik düzenindeki değişimler bozulma değil, yeni şartlara intibaktır. Çözülme ve gerileme terimlerinin yerine buhran ve dönüşümün kullanılması daha uygundur¹³. Esasen Osmanlı İmparatorluğu da karşılaştığı bu buhranı atlatıp üç yüz yıl daha devam etmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu askerî açıdan en kuvvetli dönemini XVI. yüzyılda yaşamıştır. Ancak devletin diğer müesseselerinde durum bu şekilde değildir. Osmanlı edebiyatı ve musikisinde en önemli eserler daha sonraki yüzyıllarda verilmiştir. Yine İmparatorluğun teşkilatlanmasında ve bunun bir düzen içerisinde yürütmesinde en önemli görevi üstlenen Osmanlı bürokrasisi XVI. yüzyılda yeni yeni gelişmeye başlamış ve XIX. yüzyılda zirve dönemine ulaşmıştır. Bu dönem içerisinde Babiali'nin oluşumunu tamamlaması, klasik dönem bürokratik yapılanmasından çok daha farklı ve gelişmiş unsurların kazanılmasını sağlamıştır. Klâsik dönemde devletin bütün işlerini genel olarak Divan-ı hümayun organize ederken XVII. Yüzyıl ortalarından itibaren artık devletin içişleri ve dışişleri farklı birimler tarafından üstlenilmeye başlanmış, bu da bürokraside ihtisaslaşmayı getirmiştir. Bu ihtisaslaşma XIX. yüzyıl ortalarında en üst seviyeye ulaşmış ve daha sonra kurulacak olan cumhuriyetin müesseselerini etkileyebilecek seviyeye gelmiştir. Bu noktadan hareketle, Osmanlı bürokrasisinde XVI. yüzyıldan sonra bir gerilemeden değil, tam tersine bir ilerlemeden söz edilebilir. Osmanlı

Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu, çev. Oktay Özel-Canay Şahin, Ankara 2000; Douglas Howard, *The Ottoman Tımar System and Its Transformation, 1563-1656*, Indiana University, Doktora Tezi, Indiana 1987; Aynı yazar, "Ottoman Political Literature and the Concept of "Decline" in the Sixteenth and Seventeenth Centuries", *Journal of Asian Society*, XXII (1988), s. 52-57; Suraiya Faroqhi, "Osmanlı Tarihini Ararken", *Defter*, sayı 20 (İstanbul 1993), s. 60-90; Mehmet Öz, *Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları*, Ankara 1997; Aynı yazar, "Onyedinci Yüzyılda Osmanlı Devleti: Buhran, Yeni şartlar ve Islahat Çabaları Hakkında genel Bir Değerlendirme", *Türkiye Günlüğü*, sayı 58 (Ankara 1999), s. 48-53; Linda Darling, *Revenue-Raising and Legitimacy-Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire, 1550-1650*, Leiden 1996; Aynı yazar, "Ottoman Fiscal Administration: Decline or Adaptation?", *The Journal of European Economic History*, XXVI/1 (1997), s. 157-179; Karen Barkey, *Eşkiyalar ve Devlet, Osmanlı Tarzı Devlet Modernleşmesi*, çev. Zeynep Altok, İstanbul 1999.

¹³ XVII. yüzyılın başlarından itibaren yalnız Osmanlı'da değil hemen hemen bütün Avrupa'da bir buhran görülmektedir (Bk. Suraiya Faroqhi, Aynı makale, s. 80-84).

vesikalarının niteliği gözönüne alındığında XVIII. yüzyılda bürokrasinin daha profesyonel ve araştırmacıları hayrete düşürecek bir mükemmeliyette çalıştığı görülecektir¹⁴. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunmuş olan Avrupalı diplomatlar da bu durumu eserlerinde zikretmişlerdir. Meselâ, 1747-1767 yıllarında İstanbul'da görev yapan İngiliz elçisi James Porter şunları söylemektedir¹⁵: “Babîâli'de bir kaç kalemde doğru ve dikkatli olarak yapılan işlerle rekabet edebilecek hiçbir Hristiyan güç yoktur. İşler çok büyük bir titizlikle yapılır, her bir önemli belgede kelimeler dikkatle ve anlam daima gözönünde bulundurulurak kendi menfaatlerini zedelemeyecek şekilde seçilirdi. Yılı bilmek kaydıyla en eski tarihli belgeler dahi Babîâli'de bulunabilir, çıkmış her irade ve her kanun hemen elde edilebilirdi”.

Osmanlı ticarî hayatı ve üretimi de XVI. yüzyıldan sonra devamlı geriliyor ve Avrupalı devletlerle hiç rekabet edemiyor gibi algılanmıştır. Ancak durum burada da böyle değildir. Anadolu'nun bazı kesimleri XVII. yüzyılın ortalarında toparlanmış, 1700 ile 1770 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun pek çok bölgesi belirgin bir ekonomik can-

¹⁴ Osmanlı bürokrasisi için bk. Cornell H. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli, Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, çev. Ayla Ortaç, İstanbul 1996; Muzaffer Doğan, *Sadaret Kethüdâhğı (1730-1830)*, Marmara Üniversitesi (=MÜ), Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1995; Erhan Afyoncu, *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Defterhâne-i Âmiri (XVI-XVIII. Yüzyıllar)*, MÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1997; Aynı yazar, “Tanzimat Öncesi Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokrasi” *Türkiye Günlüğü*, sayı 58 (Ankara 1999), s. 182-190; Recep Ahışhalı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Reisülküttâblık Müessesesi (XVIII. Yüzyıl)*, MÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1999; Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform*, İstanbul 1993.

¹⁵ Ali Akyıldız, “Hazine-i Evrakın Kurulması ve İlk Tasnif Usûlleri (1846-1856)”, *Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız'a Armağan*, İstanbul 1995, s. 69; Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2000, s. 28-29. Nitekim bu konuda J. Porter'ın görüşlerini destekleyen, 1780'li yıllarda beş sene Osmanlı İmparatorluğu'nda kalmış olan Toderini'nin şu gözlemlerine de daha önce Mehmet Genç dikkatleri çekmişti (“...sayılar ilmine pek düşkündürler. Öyle iyi eğitilmişlerdir ki en iyi Avrupa'lı aritmatikçileri bile hayrete düşürürler. Yıllık geliri 2.5 milyar akçe olan devlet bütçesini, bir akçelik hataya düşmeden, ustalıkla kayıtlara geçirirler. Çok kısa ve sade bir metotla çok hızlı hesap yaparlar. Bizim 4 tabaka kâğıtla 2 saatte yaptığımız hesapları, onlar 1 tabaka kâğıt üzerinde bir kaç dakikada yapiverirler”. Bk. Aynı eser, s. 28-29)

lanma yaşamıştır¹⁶. Meselâ, XVII-XVIII. yüzyıllarda Tokat'ta sanayi üretimi ve ticaret altın devrini yaşamaktaydı. Üretilen mallar Avrupa'nın çeşitli yerlerine ihraç ediliyordu¹⁷. Kaldı ki XIX. yüzyılda dahi Osmanlı İmparatorluğu imalat sektöründe Avrupa karşısında tamamen havlu atmamış, onunla mücadele etmiştir¹⁸.

Yukarıda ele aldığımız konular dahilinde Osmanlı İmparatorluğu tarihinin alışılmış şekilde dönemlere taksiminin her alanda geçerli olmadığı ve Osmanlı tarihinin anlaşılmasını, yanlış öğrenilmesine sebep olduğu rahatça farkedilebilmektedir. Nitekim 1970'li yıllarda yazdığı kitap ve makalelerde Kemal Karpat bu dönemlendirmeye karşı çıkmış ve bunu tenkit etmiştir¹⁹. Halil İnalcık da 1976 yılında kendisi ile yapılan bir röportajda, Osmanlı tarihinin dönemlere ayrılmasının antropomorfik (insan biçimci) olduğunu ve bu taksimatın tamamen değiştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir²⁰. Mehmet Genç de bu hususa yıllardır karşı çıkıp, düzeltilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu konudaki görüşlerini geçtiğimiz yıl çıkan kitabının girişinde Osmanlı tarihinin proplematiklerinden birisi olarak zikretmiştir²¹. En son bu konuyu ele alan Erol Özvar²² ve Mustafa Armağan da Osmanlı tarihinin bu şekilde dönemlendirilmesinin ne kadar yanlış olduğuna dikkatleri bir kez daha çekmiştir²³.

¹⁶ Suraiya Faroqhi, Aynı makale, s. 83.

¹⁷ Mehmet Genç, "17.-19. Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat", *Aynı eser*, s. 272-292.

¹⁸ Donald Quataert, *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, çev. Tansel Güney, İstanbul 1999; Aynı yazar, *Osmanlı Devletinde Avrupa İktisadî Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*, çev. Sabri Tekay, Ankara 1987.

¹⁹ Kemal Karpat, "Osmanlı Tarihinin Dönemleri: Yapısal Bir Karşılaştırmalı Yaklaşım", *Osmanlı ve Dünya*, haz. K. Karpat, çev. Mustafa Armağan vd., İstanbul 2000, s. 119-145.

²⁰ Orhan Koloğlu, "Prof. Halil İnalcık ile Bir Söyleşi: Türkiye'de Tarih Bunalımı", *Özgür İnsan*, sayı 36 (1976), s. 23.

²¹ M. Genç, *Aynı eser*, s. 38-39.

²² "Osmanlı Tarihinin Dönemlendirme Meselesi ve Osmanlı Nasihat Literatürü", *Divân, İlmî Araştırmalar*, sayı 7 (İstanbul 1999), s. 135-151.

²³ "Osmanlı Gerilemesi Masalından Uyanmak", *Düşünen Siyaset*, sayı 7-8 (Ankara 1999), s. 99-118; Aynı yazar, "Osmanlı Tarihinde Hakkı Yenmiş Yüzyıllar, Osmanlı, VII (Ankara 1999), s. 195-199.

Osmanlı tarihinin bu şekilde dönemlendirilmesine karşı çıkanlar alternatif öneriler de getirmişlerdir. Kemal Karpat'ın önerisi şu şekildedir²⁴:

- 1- Hudut Boyları: Uç Beyliği Dönemi (1299-1402)
- 2- Merkezi Yarı Feodal Dönem (1421-1596)
- 3- Taşrada Özerklik ve Ayânlar (1603-1789)
- 4- Ulus Devlet Olma Dönemi: Modern Bürokrasi ve Aydınlar (1808-1918)

Bu dönemlendirmeye 1402-1421, 1596-1603, 1789-1808 tarihleri arası alınmamıştır. Bunun sebebi, bahsedilen tarihlerdeki dönemlerin eski dönemden yeni döneme geçişe tekabül eden şiddet ve kargaşa dönemleri olarak yorumlanmasıdır. Bu tarihler ayrıca toplumsal grupların yükseliş ve çöküşlerinin sınır çizgileri olarak ele alınmıştır²⁵.

Halil İnalcık ise “Osmanlı tarihine bir kuşbakışı yapmak için en iyi yolun onun belli başlı dönemlerini, başka bir ifade ile devlet ve cemiyetin esas yapısında zamanla meydana gelen büyük değişiklikleri tesbite çalışmak” olduğunu belirtmektedir²⁶. İnalcık, “Tarihi dönemlere ayırma uğraşında önceden tasarlanmış bir tarih nazariyesine dayanan kesin bir çerçeveye ihtiyacımızın olmadığını belirtip, öncelikle Osmanlı İmparatorluğu ile yabancı güçler arasında kurulan denge durumunu, daha sonra imparatorluk içinde hükümdarın yetkilerinin gelişmesini ve bunun imparatorluk içindeki diğer güçleri karşı karşıya getirdiği denge durumunu ve son olarak devletin askerî, malî ve sosyal kurumlarının dayandığı toprak mülkiyeti sistemini birbirini takip eden dönemler bakış açısıyla” incelemeyi önermektedir²⁷. Osmanlı tarihini anahatlarıyla 1600'e kadar *Klasik dönem*, sonrasını da *Değişim dönemi* olarak ayırmış²⁸ ve 1964 yılında şu dönemlendirmeyi yapmıştır²⁹.

²⁴ K. Karpat, Aynı makale, s. 127-143.

²⁵ K. Karpat, Aynı makale, s. 143.

²⁶ Halil İnalcık, *Türk İdarî Teşkilâtı Tarihi Ders Notları*, Ankara 1964-1965, s. 5.

²⁷ Halil İnalcık, “Osmanlı Tarihinde Dönemler”, s. 337.

²⁸ Orhan Koloğlu, Aynı röportaj, s. 23.

²⁹ Halil İnalcık, *Türk İdarî Teşkilâtı Tarihi Ders Notları*, s. 5-48.

1- Birinci Dönem (1300-1402): Gazi Uç Beyliğinden I. Bâyezid'in Merkezi İmparatorluk Teşebbüsüne.

2-İkinci Dönem (1402-1481): Fetret Devrinden Fatih'in Rumeli-Anadolu İmparatorluğuna. Bu dönem kendi içerisinde ikiye ayrılabilir:

a-1402-1451: İhtiyatlı bir kalkınma gayretinin görüldüğü dönem.

b-1451-1481: Fatih'in, I. Bâyezid'in atılgan siyasetine dönerek onun tasarladığı merkezi imparatorluğu kurduğu dönem.

3- Üçüncü Dönem (1481-1571): Cihanşümûl İmparatorluk Teşebbüsü.

4- Dördüncü Dönem (1571-1699): Büyük Buhran ve Kalkınma Mücadelesi.

5- Beşinci Dönem (1699-1826): Karlofça'dan Yeniçeriliğin Kaldırılmasına.

6- Altıncı Dönem (1826-1909): Yeniçeriliğin İlgasından Abdülhamid'in Sükutuna.

Mehmet Genç, Osmanlı tarihini siyasi sınırlarının genişleme/daralma temposuna göre ikiye ayırmaktadır:

1- Genişleme Dönemi (1300-1683)

2- Geri Çekilme (Daralma) Dönemi (1683-1922)

Özellikle ikinci dönem için yaygın kanaatlerin aksine bir görüştedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'dan geri çekilme döneminin, genişleme döneminden daha başarısız olmadığı, hatta bir bakıma daha başarılı sayılması gerektiği idiasındadır. Bu dönemde sanayileşememiş Osmanlı İmparatorluğu, sanayi devrimini gerçekleştirmiş Avrupa'ya karşı yaklaşık iki asır direnmiştir³⁰.

³⁰ M. Genç, *Aynı eser*, s. 39-40.

Sonuç

Tarihte dönemlere ayırma (periodization) meselesi son derece önemlidir. Ancak Osmanlı tarihinin bugün kullanılan dönemlendirilmesi son derece anlamsızdır ve yanlış tefsirlere sebebiyet vermektedir. Osmanlı tarihinde olup bitenleri anlamaya yardımcı olmak yerine tam tersi bir duruma yol açmakta, anlamayı zorlaştırmaktadır. Bu taksimatın reddedilip, yeni bir dönemlendirmenin yapılması Osmanlı tarihçiliğinin ve tarih öğretiminin en elzem meselelerinden biridir. Osmanlı tarihinde yeni bir dönemlendirmeye gidilirken devlet, toplum ve iktisadî hayattaki değişmelerin gözönünde bulundurulması gerekir.

Belirli bir devletin veya milletin tarihini dönemlere ayırırken kesin-tiye uğramamış bir süreklilik çerçevesi içerisinde, önemli dönüm noktalarının tespiti yapılacak ilk iştir. Her dönemin kendi içinde bir bütünlük arzemesi ve sürekliliği olması gerekir. Ancak bu yapılırken yeni bir mesele ile karşılaşmaktadır. Her dönem kendi içinde her açıdan (siyasî, kültürel, iktisadî, idarî) bir uyum gösteremeyebilmektedir.

Osmanlı tarihinin çeşitli cephelerini (siyasî, idarî, iktisadî, kültürel, dinî, edebî vs.) çalışan bilim adamlarının ilk olarak kendi ilgi sahalarına göre dönemlendirmeleri yapmaları gerekmektedir. Daha sonra bu yeni dönemlere ayırmalar, değişik sahalardaki Osmanlı tarihi araştırmacıları tarafından, bir araya gelinerek tartışılmalı ve İmparatorluk tarihinin yeniden kendi içinde bütünlüğü ve sürekliliği olan bir dönemlendirilmesi yapılmalıdır. Ancak böyle bir durum gerçekleşene kadar, Osmanlı tarihinin kabaca Klâsik Dönem (Kuruluşundan 19. yüzyıla kadar), ve Modernleşme Çabaları Dönemi (19. yüzyıldan İmparatorluğun sonuna kadar) olarak iki dönem şeklinde ele alınmasının uygun olacağı kanaatindeyiz.

"THE PERIODIZATION OF OTTOMAN HISTORY IN TURKISH HISTORY TEXTBOOKS"

Abstract

The modern periodization of Ottoman history was first invented in the second half of XIXth century by the celebrated Ottoman intellectual Ahmed Vefik Pasha and Abdurrahman Sherif Bey. This scheme was then borrowed by many of his successors and found its place into history textbooks. Within time, this organistic periodization dividing Ottoman history into units like birth, rise, decline and death has been popularized and commonly accepted both by popular and academic historiography. However, as its primary concern was on military success of Ottoman State, other sectors of life like economy, bureaucratic administration, cultural etc. do not exactly fit in to this framework mentioned above.

This study aims to reconsider the conventional periodization of Ottoman history used in Ottoman and early Republican textbooks.

Keywords

Ottoman history, periodization, Ahmed Vefik Pasha, Abdurrahman Sherif Bey, textbook.